

Carme Llanes Domingo

L'OBRAJOR DE PERE NICOLAU

L'estil gòtic internacional a València (1390-1408)

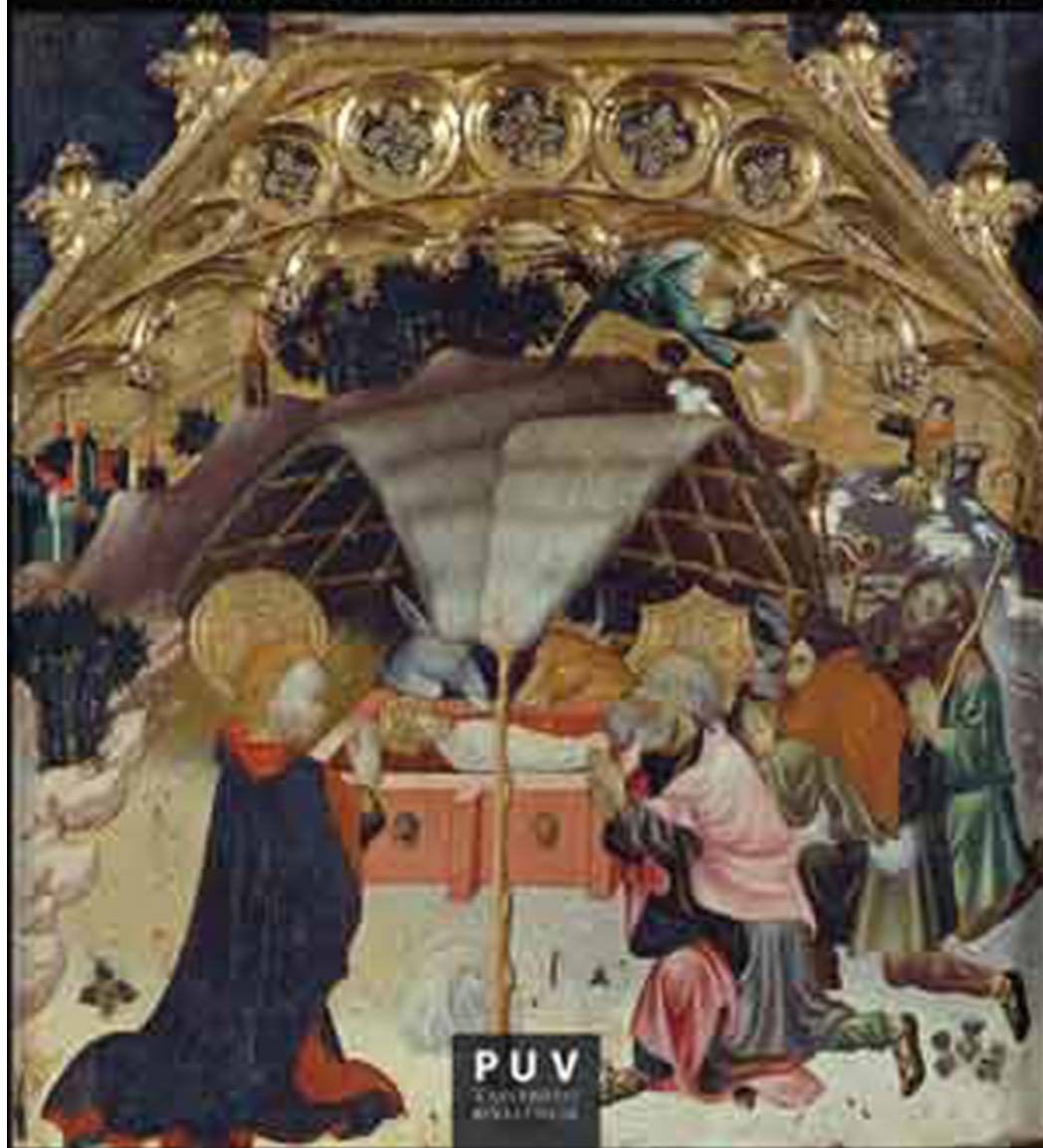
PUV

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Carme Llanes Domingo

L'OBRAJOR DE PERE NICOLAU

L'estil gòtic internacional a València (1390-1408)

PUV

Universitat de València

L'OBRADOR DE PERE NICOLAU

L'ESTIL GÒTIC INTERNACIONAL
A VALÈNCIA (1390-1408)

L'OBRA DOR DE PERE NICOLAU
L'ESTIL GÒTIC INTERNACIONAL
A VALÈNCIA (1390-1408)

Carme Llanes Domingo

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Aquesta obra ha obtingut el XXIX Premi Ferran Soldevila de Biografia, Memòries i Estudis Històrics (2012), convocat per la Fundació Congrés de Cultura Catalana amb el suport i la col·laboració del Museu d'Història de Catalunya, de Publicacions de la Universitat de València i de la revista *L'Avenç*. El jurat va estar integrat per Joaquim Albareda, Agustí Alcoberro, Josep Fontana, Josep M. Muñoz, Vicent Olmos, Josep M. Salrach i Sebastià Serra.

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia oper qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Carme Llanes Domingo, 2014

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2014

Publicacions de la Universitat de València

<http://puv.uv.es>
publicacions@uv.es

Disseny de l'interior i maquetació: Inmaculada Mesa

Correcció: R.F.R.R.

Il·lustració de la coberta: Retaule dels *Set Goigs de la Mare de Déu*

(Sarrió, Terol, 1404) © Museu de Belles Arts (València)

Disseny de la coberta: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-9695-7

«(...) que l'art de pintor és tal que si lo que l'aprèn no ha subtil enteniment per molt que faça lo mestre no·l farà covinent deixeble et si lo aprenent és subtil aprendrà bé lo dit ofici encara que lo mestre no [h]y haja gran diligència».

ANTONI PERIS, pintor valencià (1408)

(...) Si com l'infants quan mira lo retaule e, contemplant la pintura ab imatges ab son net cor, no lo'n poden gens partre -tant ha plaser de l'aur qui l'environa- (...)

JORDI DE SANT JORDI

Havia molt navegat i era molt subtil e valentíssim mariner

TIRANT, c. 86

ÍNDICE

PRÒLEG, *Joan Aliaga i Amadeo Serra*

INTRODUCCIÓ

I. ITINERARI VITAL I ACTIVITAT PROFESSIONAL

1. D'Igualada a Barcelona. L'assentament a València
2. La consolidació de l'obrador
3. Pere Nicolau pintor de retaules
4. Les últimes obres

II. ELS ÀMBITS ARTÍSTICS

1. El cor de la catedral de València
2. El portal de Serrans
3. La Casa de la Ciutat de València
4. La Seu de València
5. La Cartoixa de Valldecrist
6. La Cartoixa de Portaceli
7. Treballs per convents i esglésies parroquials

III. ELS PROMOTORS I ELS CLIENTS

1. *Per reverència a Déu i honor de l'Església. Promotors i clients eclesiàstics (1390-1408)*
 - 1.1 *Pere d'Orriols*
 - 1.2 *Ènnec de Vallterra i Sánchez d'Heredia*

- 1.3 El capítol de la catedral, intermediari en la construcció i ornamentació de la Seu
- 2. Devoció i imatge del poder. La casa del rei (1401-1403).
- 3. Els Jurats i les institucions urbanes (1390-1396).
- 4. El patriciat urbà: els clients particulars
- 5. Els mentors de les històries

IV. L'OBRA D'OBRA DE PERE NICOLAU. ELS ASPECTES ECONÒMICS DE LA SEUA PRODUCCIÓ

- 1. Els obradors de pintors a la ciutat de València
- 2. Aprenents i col·laboradors de Pere Nicolau
- 3. Els contractes de Pere Nicolau. Preus i sistemes de pagament
 - 3.1 Contractes, preus i mides
 - 3.2 Materials, tècniques i suports
 - 3.3 Terminis i lliurament de les obres
- 4. Els retaules de Pere Nicolau. Una proposta per valorar la seua obra
 - 4.1 Els preus de Pere Nicolau i els d'altres pintors coetanis

V. LA PRODUCCIÓ ARTÍSTICA

- 1. Les obres
 - 1.1 Les obres documentades
 - 1.2 Una única obra conservada. El retaule de Sarrió
 - 1.3 Unes atribucions conflictives
- 2. El llenguatge plàstic i la trajectòria de Pere Nicolau

VI. PERE NICOLAU I L'ESTIL INTERNACIONAL A VALÈNCIA. CONCLUSIONS I PROBLEMES

- 1. La condició social i professional de Pere Nicolau

2. El nou perfil social i la formació intel·lectual de Pere Nicolau

3. Pere Nicolau i la pintura catalana coetània

4. Pere Nicolau i l'inici de l'estil internacional a València

5. Pere Nicolau i els altres obradors de la ciutat de València

5.1 *La col·laboració amb altres pintors*

5.2 *Marçal de Sas*

5.3 *Antoni Peris*

5.4 *Gonçal Peris*

5.5 *L'obrador de Pere Nicolau, focus de formació artística*

6. Aportacions, consensos i divergències entorn de l'obra de Pere Nicolau

APÈNDIX.

1. La revisió documental

2. La historiografia sobre Pere Nicolau

3. Annex documental

BIBLIOGRAFIA

ABREVIATURES

AAV	<i>Archivo de Arte Valenciano</i>
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACV	Arxiu de la Catedral de València
AMV	Arxiu Municipal de València
AEA	<i>Archivo Español de Arte y Arqueología</i>
APPV	Arxiu de Protocols del Real Col·legi del Corpus Christi de València
ARV	Arxiu del Regne de València
BSCC	<i>Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura</i>
CIMM	Centre d'Investigacions Medievals i Modernes
DHMRV	<i>Diccionario de Historia Medieval del Reino de Valencia</i>
EUC	Estudis Universitaris Catalans
GEC	Gran Enciclopèdia Catalana
LCV	<i>La catedral de València</i>
PMV	<i>Pintores Medievales en Valencia</i>

PRÒLEG

Fa segles, la història de l'art va començar per contar les vides d'artistes. Les anècdotes, les proves del seu mestratge, els incidents amb els promotors i clients, el seu tarannà singular i divers constituïren la base per ordir trames biogràfiques a partir de fonts orals i d'altres escrits, com havia fet Giorgio Vasari en la seua monumental obra, *Vides del més excel·lents arquitectes, pintors i escultors des de Cimabue fins al nostre temps* (1550). Fins a les acaballes del segle XIX, les obres van ser valorades sobretot pel pes documental i informatiu que oferien sobre la vida i el quefer de determinats artistes, com ha recordat Alessandro Nova. Al capdavant, es pot debatre què és l'art, però no hi ha dubte que han existit persones, que anomenem artistes, dedicades a eixa activitat. Quan aquesta qualificació es discuteix a propòsit dels artistes medievals, s'oblida que, tot i ser considerats artesans, també se'ls estimava com a artífexs competents, aptes i subtils, dotats de capacitat d'innovació, respectuosos amb la paraula donada en un contracte.

Contar l'experiència dels pintors valencians del segle XV, una època esplèndida del gòtic i del primer renaixement, és difícil perquè les dades documentals són poques i no sempre tenen a veure amb l'activitat artística, ans informen més aviat de les relacions socials i els aspectes econòmics de la seua vida privada. Ens agradaria disposar d'autobiografies, declaracions públiques o comentaris concrets dels mateixos pintors o dels seus contemporanis, dels homes i les dones que tastaren llur art posant els ulls

per primera vegada als retaules o les miniatures. A falta d'això, la recerca s'esforça a escorcollar els arxius seguint les petjades dels artistes, llurs famílies, els contractes d'obra, els inventaris dels obradors i qualsevol notícia sobre eixes persones que no es trobaven aleshores en el primer pla de la societat, malgrat que es relacionaren amb els nobles, prelats, prínceps i burgesos benestants. De tant en tant apareixen expressions d'estima pel treball dels artistes, pel seu enginy i aptesa, i sobretot quant a la qualitat tècnica de les obres, sempre exigible per part de qui en feia els encàrrecs i pagava per ells, amb un ull posat al prestigi que li reportaria l'obra en qüestió. És un autèntic tresor trobar-se amb una definició tan eloqüent sobre el valor de l'experiència i el talent individual en l'educació artística a la València de 1400 com la que va donar Antoni Peris davant la cort del justícia civil durant el procés sobre l'herència de Pere Nicolau: «L'art de pintor és tal que si lo que l'aprèn no ha subtil enteniment, per molt que faça lo mestre no·l farà covinent dexeble et si lo aprenent és subtil aprendrà bé lo dit offici encara que lo mestre no·y haja gran diligència.»

Per això, l'estudi monogràfic sobre un artista dels segles del gòtic no pot seguir models vasarians ni tampoc de la biografia moderna. Cal estudiar l'artista posat al mig d'un context social precís, el de la menestralia urbana, envoltat de relacions de clientela i dependència amb altres grups i institucions, com ara el municipi, les parròquies, el capítol de la catedral o els grans i no tan grans promotors d'obres d'art. Aquesta xarxa de relacions i vincles forma un teixit que cal esbrinar per entendre l'artista i la seua obra.

D'altra part, tampoc no podem imaginar un individu treballant a soles, només esperonat per la seua creativitat i els encàrrecs; els pintors s'agrupaven en obradors, veritables equips de treball, ben organitzats com una petita empresa de manufactures i un centre d'ensenyament no reglat, però eficaços per transmetre el coneixement dels

oficis artístics. Per això, posar l'èmfasi sobre una personalitat individual pot ser encisador, però també perillós si volem entendre com cal les circumstàncies dins les quals treballaven alhora mestre, oficials i deixebles, col·laborant, si era necessari, amb altres tallers i competint quasi sempre amb la resta per obtenir les millors comissions.

Carme Llanes i Domingo ha assumit aquests reptes i els ha superat de manera ben lluïda. Tot partint de la seua formació com a historiadora, docent de geografia i història de l'art, i sobretot historiadora de l'art, ha bastit una visió ajustada i moderna de la trajectòria i l'activitat pictòrica d'un dels grans mestres del gòtic internacional valencià: Pere Nicolau. El format original del treball fou una tesi doctoral presentada a la Universitat de València el setembre de 2011, que va obtenir la màxima qualificació d'un tribunal integrat pels professors Mauro Natale (Université de Genève), Francesca Español (Universitat de Barcelona), Tina Sabater (Universitat de les Illes Balears), Juan Vicente García Marsilla (Universitat de València) i Matilde Miquel Juan (Universidad Complutense de Madrid). Tots quatre van aportar les seues visions i saviesa per enriquir el resultat, ja prou reeixit, d'una investigació duta a terme durant anys de dedicació i reflexió. Prova del bon resultat fou el premi Ferran Soldevila atorgat un any després per una versió més sintètica d'aquella investigació.

Pere Nicolau és un dels mestres més ben valorats per la crítica historiogràfica de la pintura gòtica valenciana, pel nombre d'obres produïdes al seu taller i per la influència que tingué el seu estil després de la mort del pintor, el 1408. Els deixebles més pròxims, com ara els seus nebots Jaume i Berenguer Mateu, i, per descomptat, Gonçal Peris, àlies Sarrià, mostraren una clara dependència del llenguatge pictòric introduït per Nicolau. A l'inici del segle xx, estudiosos com Luis Tramoyeres Blasco o Elías Tormo y

Monzó descobriren el pintor a partir dels documents que sortiren a la llum en les primeres prospeccions arxivístiques, fetes per Arqués Jover, el comte de la Viñaza o el baró d'Alcalalí. És evident que en aquells temps hi havia molta feina per fer i moltes incògnites per resoldre. Era la primera posada en valor dels pintors que aquells erudits anomenaren «primitius valencians», entre els quals, a poc a poc, anaren perfilant-se noms com els de Llorenç Saragossà, Marçal de Sas o Gerard Starnina. Un segle després, sobre la pintura i els pintors de la València medieval s'ha escrit moltíssimes pàgines d'una bibliografia que no sols és extensa, sinó també, afortunadament, cada vegada més rigorosa i científica.

Però a hores d'ara continuem tenint molts dubtes i preguntes per resoldre respecte d'aquesta magnífica etapa de la història de l'art. *L'obrador de Pere Nicolau i l'estil gòtic internacional a València (1390-1408)* és un treball que tracta de posar ordre en un complex trencaclosques de documents referents a Pere Nicolau, de retaules –alguns dels quals, perduts o desapareguts– i de taules maltractades o penjades en museus llunyans. Carme Llanes ha hagut de fer front a una nombrosa literatura de monografies, articles i catàlegs d'exposicions que en les últimes dècades han escrit diversos estudiosos autòctons i estrangers, feta amb diferents graus de profunditat. En unes ocasions els resultats han sigut convergents i en altres, divergents. El treball de Carme Llanes és estricte, i es fonamenta en aquelles obres que tenen associat un document d'arxiu. L'autora emfasitza el context social del moment, els clients per als quals treballa el pintor, els llocs on van destinades les obres, i els ambients de treball, especialment el taller. La trajectòria vital i professional de Pere Nicolau la divideix en diferents moments: una primera etapa, que anomena «període de formació» (1380-1390) i de la qual pràcticament no es tenen notícies; una segona,

d'assentament a València (1390-1400); una tercera, de prosperitat i intercanvi amb altres obradors (1400-1405); i una darrera, de consolidació i difusió dels seus treballs, que quedarà interrompuda per la seua tràgica mort (1406-1408). Pere Nicolau és presentat en aquest llibre com un pintor prestigiós i afortunat pel nombre d'obres que és capaç de produir; cal remarcar els retaules pintats per a la catedral de València i per a esglésies i monestirs del territori valencià. També resulta ben interessant com es valora la condició social dels seus principals clients, generalment amb un alt nivell cultural, atès que proposen al pintor mostres de referència o models per a imitar. Nicolau estava en contacte amb eclesiàstics, gent de la cort i del Consell de la ciutat, que de segur li permeteren accedir a obres i models innovadors. La seua intervenció fou decisiva per a iniciar la transformació de la tradició local. Cal recordar que la monarquia estimulà la introducció del gòtic internacional, a fi de crear una imatge del poder reial a imitació de la cort francesa, llavors tan de moda. També els consellers locals imitaren les modes dels reis de França.

En l'entorn domèstic, Nicolau és altament valorat pels seus col·legues pintors, amb els quals col·labora decididament en la confecció de retaules; especialment destaca l'associació, bastant freqüent, amb l'alemany Marçal de Sas, un pintor clau i protagonista del gòtic internacional valencià. També l'afermament d'aprenents i contractes amb pintors per a les obres de taller resulta una proposta atractiva per a justificar la difusió dels seus models i el seu estil.

Carme Llanes deixa oberta la porta a futures recerques en aquells fronts que ara com ara són irresolubles; qüestions i dubtes que obsessionen a tot investigador. Tot i així, cal valorar molt positivament les noves aportacions que es donen a conèixer ara, com l'època del retaule del monestir de Sant Julià, el contracte del retaule de Sant

Maties i Sant Pere d'Onda o el corresponent al del convent de Sant Domènec de València. Aquest últim retaule, pintat amb la col·laboració de Marçal de Sas, fou encarregat per Peirona Llançol. La notícia és coneguda gràcies a la recent tesi doctoral d'Encarna Montero defensada a la Universitat de València l'any 2013.

El retaule dels Gojos de la Mare de Déu del Museu de Belles Arts de València, pintat el 1404 per a la població de Sarrión (Terol), continua sent la clau per a la identificació del seu estil. La relació formal amb retaules de la mateixa iconografia, com ara el conservat al Museu de Belles Arts de Bilbao o el de la parròquia d'Albentosa (Terol), plantegen els primers problemes atributius que l'autora tracta de desxifrar. Sempre resulta complex establir les relacions formals entre els pintors medievals, atesa l'estreta dependència dels uns i els altres en la manufactura de les obres. L'arribada de pintors estrangers a València, coincidint amb les primeres referències documentals de Nicolau, és fonamental per a entendre el canvi que es produeix en la pintura de l'escola valenciana en poc més d'una dècada. A més, cal destacar la voluntat dels clients d'obtenir uns acabats d'alta qualitat, una exigència que en moltes ocasions devia venir reforçada per una mostra presentada al pintor en el moment del contracte. D'aquesta manera, el disseny així oferit li permetria, a aquest pintor, el coneixement de nous models italianitzants, germànics o catalans. No podem deixar de banda tampoc l'arribada d'obres portàtils d'altres latituds, i també de llibres il·luminats amb magnífiques reproduccions pictòriques d'origen divers, i destinats tant a l'Església com a les classes socials més privilegiades. Però Pere Nicolau també treballà per a un altre tipus de clientela més tradicional, com ara les parròquies, per a les quals el nivell de qualitat i innovació segurament devia tenir un valor més relatiu.

Així doncs, en aquest llibre, el lector trobarà una revisió completa i rigorosa del pintor Pere Nicolau, l'iniciador de l'escola de la pintura gòtica valenciana. Estem convençuts que aquest estudi marcarà un abans i un després en la historiografia.

JOAN ALIAGA MORELL
Universitat Politècnica de València

AMADEO SERRA DESFILIS
Universitat de València

INTRODUCCIÓ

Pere Nicolau, tot i ser un pintor no massa conegut fora de l'àmbit valencià, és una peça cabdal dins el procés de desenvolupament de la pintura d'estil gòtic internacional a València. El seu obrador, a més de ser el més important de la ciutat de València a l'inici del segle xv, fou el taller de pintura des del qual arrenca i es consolida a la ciutat de València una tradició en la pintura sobre taula capaç de projectar la seua activitat a altres territoris de la Corona. Mentre que als anys finals del segle xiv a la Corona d'Aragó la producció artística fluctuava entre els obradors de Barcelona i Morella, l'aparició de l'obrador de Nicolau introduirà València dins dels circuits artístics. El seu obrador és fonamental en la transmissió de les fórmules pictòriques internacionals a tot un grup de pintors que expandiran cap a terres de Terol o cap al sud, fins a Oriola, els models apresos al seu obrador. De fet, ell mateix contractarà retaules per a Sarrió, Terol i, possiblement, Albentosa o Pina de Montalgrau.

Per entendre millor la trajectòria professional i artística de Pere Nicolau i l'important reconeixement posterior que ha tingut, és necessari canviar el nostre punt de vista a l'hora d'investigar la trajectòria personal i vital d'un pintor. La historiografia anterior ha valorat Pere Nicolau mitjançant l'atribució d'un gran nombre d'obres, algunes de les quals, per simples raons cronològiques, ara sabem que no eixiren del seu obrador. És cert que entre 1399 i 1408 l'activitat del seu taller fou important, però ¿com podem demostrar el paper destacat de Pere Nicolau? Les obres conservades són

la font més important per a conèixer el valor d'un pintor, però per als segles medievals aquest punt de vista no és difícil; s'han conservat poques obres, i a més el caràcter artesanal de l'activitat artística fa molt complexa la tasca de diferenciar individualitats entre els artistes coneguts. Per tant, és primordial reconstruir la història individual d'un artista des del context social i professional en què es mou. Així doncs, farem visible la significació de Pere Nicolau en donar a conèixer no sols les obres, documentades o atribuïdes, sinó que, a més, ens aproximarem a aquells per a qui treballà, els espais on varen ser contemplades, l'organització del seu obrador dins el conjunt de la ciutat i els altres professionals amb qui col·laborà o als quals ensenyà l'ofici. Aquesta mirada, podríem dir-ne polièdrica, a l'obra d'un pintor ens ajuda a conèixer millor l'artista i la seua obra.

Els darrers anys del segle XIV a la Corona d'Aragó són anys difícils. El creixement anterior, l'expansió econòmica d'abans del 1348, es va veure frenada en la mesura que al camp la situació es radicalitzava, i l'estancament dels negocis i el decreixement demogràfic arribava a les ciutats. Fam, pestes i guerres tindran greus conseqüències en la vida social, política i institucional de la segona meitat de la centúria. Dins el context de la Corona, el País Valencià, territori en expansió, marcarà certa distància dins el context general. La immigració farà créixer la seua població amb nobles, comerciants, menestrals o rodamons vinguts des d'altres territoris de la Corona o d'arreu Europa. Tot i que l'antic Regne de València era un territori en conflicte, un escenari on es posaven de manifest les friccions entre la monarquia i la noblesa, o entre el món cristià i les diferents minories religioses, no deixava de ser una terra promesa per a tots aquells que fugien de l'enduriment de les condicions feudals provocades per la crisi. A les últimes dècades del segle XIV la població de la ciutat de València

creixerà de manera espectacular, un creixement que serà afavorit per les institucions municipals.¹

A més, el context europeu marcat pel cisma d'Occident, protagonitzat per eclesiàstics destacats com Pere Martínez de Luna -Benet XIII-, Vicent Ferrer o Bonifaci Ferrer o la política mediterrània de la monarquia canviaran la dinàmica de la ciutat i posaran València en els circuits d'Europa. Nombrosos personatges presents o propers a la ciutat els últims anys del XIV viatjaren per les diverses corts europees. S'ha insistit en el paper d'Avinyó, seu papal, però Alfons I, duc de Gandia, o els seus fills passaren temporades a la cort francesa; els hereus de la Corona, Joan I i, després, Martí l'Humà, coneixien i tenien contactes familiars i personals amb les corts de França i Borgonya. Els lligams familiars entre Castella i Aragó eren tan profunds com les enemistats territorials. No és gens estrany, per tant, que juntament amb la circulació de persones també ho feren les idees, els gusts estètics i, sobretot, els models i els artífexs que feien possible que gaudiren de la bellesa dels objectes, tots aquells que disposaven de recursos per adquirir-los.

A València, tot i ser un territori per construir des de la conquesta, l'embranchida constructora no s'iniciarà fins que no acaben les guerres: va començar en un moment de fort endeutament de la monarquia i quan la noblesa, almenys aquella que s'havia assentat a València, vivia més dels càrrecs que ocupava en la feble estructura administrativa que de les rendes de les seues senyories. Seran les ciutats i els seus estaments urbans els qui traçaran les línies per on havia de transcórrer el model territorial i social del nou regne. El territori valencià era, doncs, un territori de població escassa i mal distribuïda, concentrada bàsicament a la ciutat de València, i això significava que la disponibilitat de mà d'obra especialitzada era limitada, una circumstància que també afectava el món dels oficis artístics.²

El marc espacial de la recerca se circumscriu a la ciutat de València, però sense deixar de banda que els obradors de pintura sorgits cap al 1400 i, de manera especial, l'obrador de Pere Nicolau seran els focus de difusió de les formes internacionals a altres terres de la Corona d'Aragó i Castella. El limitat període documentat de Pere Nicolau –mor en 1408, quan a penes l'estil havia iniciat la seua difusió– no impedeix que la seua tasca com a mestre fóra molt reconeguda i els seus deixebles foren, més endavant, els caps dels obradors de pintura que enllaçarien amb la introducció del posterior corrent hispanoflamenc.

Des de la perspectiva temporal, la recerca documental abraça des del 1387, uns anys abans de la primera notícia coneguda fins ara sobre Pere Nicolau, fins al 1410, uns pocs anys després de la seua mort. En certa manera, la proposta defuig els problemes atributius per preocupar-se més pels aspectes socials de la producció artística.

L'enfocament vol anar més enllà d'escriure la biografia del pintor i pretén dibuixar, mitjançant la seua trajectòria vital i professional, un retaule –valga la paraula– en el qual queden reflectits els diversos elements que intervenen entorn de la producció artística de Pere Nicolau i el seu obrador, més enllà dels problemes d'estil i de les atribucions. A més, s'ha procurat inserir els esdeveniments que marcaren la seua vida en un procés més ampli, la gènesi i difusió de l'estil internacional a València. La investigació que hem dut a cap ha intentat, per mitjà de l'anàlisi dels àmbits de treball, els clients i els col·laboradors de Pere Nicolau, donar una explicació més rica i ampla de la producció artística baixmedieval a la ciutat de València a la fi del segle xiv i els primers anys del segle xv.

Aquest interès per Pere Nicolau no és nou. Nombrosos estudiosos amb anterioritat l'havien donat a conèixer i havien estudiat la documentació relativa a les seues obres. A més, Nicolau era, fins fa poc, l'únic pintor d'aquesta

etapa, l'internacional, en qui era possible fer coincidir un document amb una obra conservada. Per ell s'havien interessat estudiosos estrangers com Mayer o Post. Leandro de Saralegui, en les seues primeres publicacions, ja mostrava interès per escriure una monografia sobre Pere Nicolau, considerat un dels pintors més rellevants a València cap al 1400. Aquest investigador va mamprendre una sèrie d'articles sobre la pintura medieval valenciana, el que aleshores s'anomenaven els «primitius» valencians, però els seus treballs mai no varen ser publicats en format de llibre. L'interès pel tema li venia tant pel càrrec que ocupava al Museu de Belles Arts com per una tradició anterior, interrompuda per la Guerra Civil, de recuperació i interès pel passat medieval que havien encetat erudits locals vinculats a la Renaixença valenciana.

A més de Saralegui, destaca l'important tasca de José Sanchis Sivera, canonge de la Seu i autor d'un llibre fonamental per a l'art valencià, *La catedral de Valencia* (1909), que, juntament amb la publicació de *Pintores medievales en Valencia* (1930), constituïen fins fa poc el corpus documental bàsic en l'estudi de l'art medieval valencià. La tasca divulgativa de Sanchis Sivera va ser continuada amb les recerques de Cerveró Gomis fins als anys setanta i completada amb les recents publicacions de Company, Aliaga i Tolosa. En el present treball presentem els aspectes historiogràfics i documentals en un annex final amb la intenció de fer més fluida la lectura de la trajectòria professional de Pere Nicolau.

Fa uns anys, potser sense pensar-ho massa, vaig decidir fer una tesi doctoral sobre pintura valenciana. Al llarg del temps aquest propòsit m'ha donat moltes alegries i també penes, però tot quedava compensat en trobar a l'arxiu un document que aportava nova informació o en completava l'existent. L'emoció que la recerca m'ha donat és comparable a com em sent ara en donar forma a tantes

notícies disperses per explicar –de la millor manera que sé– l'ambient de la producció artística valenciana entorn del 1400 des de l'obrador de Pere Nicolau.

El present treball, *L'obrador de Pere Nicolau*, forma part de la recerca feta en l'elaboració de la tesi de llicenciatura llegida a la Universitat de València. És, doncs, una reelaboració d'alguns dels capítols de la tesi, dedicada a l'estudi de l'obrador del pintor de retaules que es considera un dels iniciadors de la pintura d'estil internacional a la ciutat de València. L'arribada a bon port de la recerca no hauria estat possible sense la col·laboració d'altres persones; per això expresse el meu agraïment als professors Joan Aliaga Morell, de la Universitat Politècnica de València, i a Amadeo Serra Desfilis, de la Universitat de València, per la direcció de la tesi. Igualment, he d'agrair als historiadors Carmel Ferragud Domingo i Núria Ramon Marqués la col·laboració i la paciència incondicionals que em demostren dia a dia.

¹ A. Furió, *Història del País Valencià*, Tres i Quatre, 2001, pp. 103-158.

² M. T. Ferrer Mallol-R. Narbona Vizcaíno, «L'estructuració de la societat», en *Història, política i societat dels Països Catalans*, vol. III, Barcelona, 1996, pp. 162-215; E. Belenguer i Cebrià-C. Cuadrada Majó (coord. vol. III).

I. ITINERARI VITAL I ACTIVITAT PROFESSIONAL

En 1996 es va donar a conèixer un document datat el 27 de juliol del 1408, en el qual es feia referència a una demanda interposada pel pintor Jaume Mateu, nebot de Pere Nicolau. Mateu havia requerit ser reconegut el seu hereu, després de la mort sense testar del seu oncle. El pintor Gonçal Peris fou nomenat pel justícia civil de València curador dels béns del difunt i Jaume Mateu reclamava ser reconegut com l'únic hereu i familiar dins el regne de València. Havia de demostrar el grau de parentesc amb Pere Nicolau i que no existia a la ciutat i Regne de València cap parent més proper al pintor difunt. Veïns, compares, companys de feina i menestrals de diferents oficis donaren testimoni sobre la vida, l'ofici i les relacions familiars de Pere Nicolau i del que en aquestes dates era l'únic parent viu a la ciutat de València, Jaume Mateu.^{[1](#)}

En efecte, Pere Nicolau apareix documentat a València entre els anys 1390-1408.^{[2](#)} Al llarg d'aquests anys va transcórrer l'assentament del pintor a la ciutat de València i, en paral·lel a la introducció de l'estil internacional, el seu obrador va aconseguir en poc de temps un gran reconeixement. Ell mateix serà acreditat com un gran mestre per Marçal de Sas (1393-1410), un reconegut pintor alemany, i per Antoni Peris (1401-1424), pintors actius a la ciutat durant aquests anys. Per entendre millor la seua trajectòria professional, és interessant conèixer més de prop els àmbits on treballa i els clients i promotors amb els quals es relaciona en diferents moments del seu recorregut vital.

Des de les primeres publicacions sobre pintura medieval, la figura de Pere Nicolau ha estat valorada com una personalitat cabdal dins de la pintura gòtica internacional a València; la seua obra era considerada com una adaptació valenciana del gòtic internacional europeu. Gairebé sempre, el seu nom apareix associat o relacionat amb pintors estrangers com Gerardo di Iacopo -Starnina- o Marçal de Sas, aragonesos com Llorenç Saragossà, i valencians com Gonçal Peris. Aquests pintors, introductors l'estil internacional, són considerats la primera generació del gòtic internacional a València.

Ara bé, amb independència del tractament documental i bibliogràfic rebut, la personalitat de Pere Nicolau planteja encara molts problemes. A tall d'exemple, la seua formació és un aspecte poc estudiat fins ara, tant dins com fora de l'entorn valencià.³ Al voltant d'aquest tema s'han fet fins ara dues propostes; la més acceptada considera que Nicolau es va formar a l'obra de Llorenç Saragossà o amb Marçal de Sas, però cap document no corrobora ara com ara una relació d'aquestes característiques.⁴ Però, des dels trets formals presents en la seua obra, Saralegui, Heriard Dubreuil o José i Pitarch posen en relació Pere Nicolau amb tres components de l'estil internacional: la tradició italogòtica anterior, la influència flamenca i un italianisme d'arrels florentines o sieneses. Sense contradir els trets estilístics, i a diferència del que ha mantingut la historiografia anterior, Ruiz Quesada ha proposat que Pere Nicolau degué formar part de l'obra d'Esteve Rovira i que la seua arribada a València es produí des de Barcelona a la dècada dels anys vuitanta del segle XIV. Tot i que la segona part d'aquesta proposta és possible, la relació entre Esteve Rovira i Pere Nicolau no està documentada, malgrat la coincidència temporal.⁵ Ara com ara, sí que estan confirmades i contrastades les relacions professionals amb

Marçal de Sas, Gonçal Peris, Antoni Peris o Bartomeu Avellà; tanmateix, excepte en el primer cas, desconeixem el caràcter de la relació. Aquestes qüestions, en principi biogràfiques, són molt significatives a l'hora d'aïllar les obres atribuïdes a Pere Nicolau de les d'altres pintors coetanis i permeten situar de manera adequada la seua trajectòria artística.⁶

En els articles escrits abans del 1936, els pintors i tallers de l'àmbit de la Corona d'Aragó han estat abordats separatament, com si la seua producció i trajectòria artística no es nodria de relacions ni influències recíproques. Llevat de les primeres conferències de Tramoyeres a Madrid i d'alguna aportació feta per Saralegui, en poques ocasions s'ha posat l'èmfasi en les relacions entre els obradors de pintura als territoris de la Corona.⁷ Aquest oblit és important si considerem dos aspectes: d'una banda, el paper unificador de la Cort i la seua mobilitat i, d'altra banda, les interrelacions dels tallers. Tots dos aspectes, encara pendents de valorar-se mitjançant una investigació, són importants, perquè l'esquema atributiu dels obradors valencians encara no està totalment delimitat, en especial els últims anys del segle XIV, context en el qual s'insereix la formació de Pere Nicolau. En aquest sentit, dins l'àmbit valencià, fins fa poc no havia estat tractat amb prou profunditat un dels factors fonamentals en la difusió de l'estil internacional, el mecenatge real, en concret els regnats de Joan I (1387-1396), Martí I (1396-1410) i el paper jugat per la cort papal d'Avinyó.⁸

1. D'IGUALADA A BARCELONA. L'ASSENTAMENT A VALÈNCIA (1370-1390)

Els orígens i formació de Pere Nicolau no són massa coneguts, ja que la historiografia s'ha limitat, fonamentalment, a abordar la seua producció artística i les relacions de la seua obra amb els pintors coetanis i les

seues obres. Pel caràcter internacional de la seua única obra documentada, els investigadors l'emplaçaven com un deixeble o col·laborador de Marçal de Sas, amb qui apareixia contractant obra a la Seu de València. Tanmateix, en resseguir la seua producció, el paper de Nicolau sembla més destacat del que inicialment es pensava.

D'acord amb els testimonis aportats, Pere Nicolau era originari d'Igualada (Anoia), fill de Pere Nicolau i germà de Gueralda Nicolau, mare de Jaume Mateu. Així ho afirmava, entre altres, Antoni Miralles, tapiner i ciutadà de València:⁹

Et dix saber sobre aquell ço que's segueix, ço és, que ell, testimoni, conegué lo pare dels dits En Pere Nicholau e dona Gueralda, muller del dit En March Matheu, lo qual havia nom en Pere Nicholau, e açò en un loch apel·lat Aigualada e en un altre loch apel·lat Capellades, e depux lo veu star en Barcelona e a la dita Gueralda veu star en Sant Martí en Çarroqua, qui és ha una legua de Vilafranca de Penades, en lo Principat de Catalunya. E ell, testimoni, conegué los dits En Pere Nicholau e Na Gueralda, los quals veu que lo dit En Pere Nicholau, lo prom, los havia e tenia per fills e aquells a aquell per pare, e axí mateix veu que aquells dits En Pere Nicholau pus jove e na Gueralda se apellaven e havien per germans la hu a l'altre e per aytals veu que eren tenguts e reputats per tots les conexents a aquells (. . .)

(. . .) et en après / [f. 34v.] veu que lo dit en Pere Nicholau, pintor, stant en València se féu venir lo dit en Jacme Matheu ací en València (. . .).

Així mateix, el nostre testimoni es declarava compare de Pere Nicolau:

Generalment fon interrogat de parentela, odio, *amore*, *timore*, *correlatione*, *subordinatione* etc., et *dixit* non, *salvu* que lo dit En Pere Nicholau era compare^{[10](#)} d'ell, dit testimoni, però per tot lo dit compadratge no[h]y havia dit sinó lo fet de la veritat.

Un altre testimoni, Pere Vallés,^{[11](#)} confirmava la relació entre Gualda i Pere Nicolau, tot i que més tard els situava a Sant Martí Sarroca entorn del 1405-1406. També ens aporta una referència important: Pere Vallés coneix Pere Nicolau a través de Bernat Vendrell (1405-1448), pintor vinculat a Gonçal Peris.

Igualada, el lloc on va residir de petit Pere Nicolau, està situada a la Catalunya central, a escassa distància de Capellades i en l'encreuament del camí reial de Lleida a Barcelona, prop del camí militar entre Manresa, Òdena, Querol i Montbui.^{[12](#)} Al segle XII i XIII, Igualada depenia jurisdiccionalment del monestir de Sant Cugat del Vallès, que era propietari de les rendes de la terra i estava inclosa en la vegueria de Vilafranca del Penedès. Al segle XIV, les activitats econòmiques més significatives eren l'adoberia i el tèxtil. En 1381, per un privilegi reial passà a ser un carrer de Barcelona i formava part de la vegueria d'aquesta ciutat. A conseqüència de la pesta i dels conflictes socials, des de final del segle XIV i la primeria del segle XV, Igualada va patir una forta despoblació i, per tant, no ens ha d'estranyar la migració de la família Nicolau.^{[13](#)}

D'altres circumstàncies ajuden a ubicar Nicolau en un marc espacial que degué influir en la seua dedicació a l'activitat artística, ja que cap al 1370 les terres properes al Penedès o l'Anoia registren l'activitat de diferents obradors. Prop d'Igualada es troba Rubió. En aquesta població es conserva un retaule de la fi del segle XIV. El seu autor, conegut com el mestre de Rubió, és l'autor d'un retaule dels

Set Gojos de la Mare de Déu, un conjunt pictòric singular i molt original, que encapçala la producció artística d'un pintor anònim, però actiu entre Manresa i l'Anoia.¹⁴ Un altre focus artístic proper a Igualada és Manresa. A la seu d'aquesta ciutat encara es conserven retaules gòtics importants i es considera que per aquestes terres van treballar, entre altres, els germans Serra. Per tant, les referències geogràfiques i artístiques situen Pere Nicolau i la seua família a Catalunya, propers als focus artístics més significatius de la fi del segle XIV. Tanmateix, la documentació consultada a Igualada no ens ha permès obtenir cap referència a Pere Nicolau o la seua família.¹⁵ Com que desconeixem l'ofici del pare de Pere Nicolau, és difícil establir cap relació de la seua família amb els obradors barcelonins del moment. Tal i com indica Antoni Miralles, el pare de Pere Nicolau va traslladar-se des d'Igualada fins a Barcelona, probablement entorn del 1370-1380, mentre que la seua germana s'assentava a Sant Martí Sarroca.¹⁶ Tot i que no es pot afirmar amb certesa, hi ha la possibilitat que Pere Nicolau vivira a Barcelona entre 1380-1390, una data en la qual ja es troba a València.

Durant els anys finals del regnat de Pere el Cerimoniós i els primers del seu fill, Joan I, es van produir grans migracions de població dins el context de la Corona. Així mateix, la mobilitat degué afectar els pintors. Les causes dels moviments de població obeeixen a diverses raons, des d'aquelles de caràcter personal fins a les que es produïren a conseqüència dels conflictes socials, guerres, bandositats, juntament amb epidèmies i anys de fam.¹⁷ És probable que l'arribada de Pere Nicolau a València responguera a qualsevol d'aquests motius, sense oblidar-ne d'altres relacionats amb la pintura, com la dispersió o pertinença a algun dels obradors de Barcelona. Hem de tenir present que durant l'últim terç del segle XIV són diversos els pintors que

realitzen una activitat itinerant dins l'àmbit de la Corona, com per exemple Llorenç Saragossà o els germans Serra.

La situació descrita fa que una de les incògnites importants de la biografia de Pere Nicolau siga esbrinar en quin obrador aprèn l'ofici de pintor. A partir del que sabem ara com ara, es poden plantejar dues hipòtesis. La primera contemplaria la possibilitat que la seua formació es produïra al principat de Catalunya entre l'any 1365 i el 1390. A l'últim quart del segle XIV, Catalunya era el nucli més significatiu de la influència sienesa en tota la Corona. A l'espai geogràfic en el qual suposem que es mou Pere Nicolau, s'hi troben presents diversos tallers: el taller de Destorrents i els obradors dels germans Serra. Foren obradors dedicats a la miniatura i a la pintura sobre taula, que hi aportaren gran quantitat de temes iconogràfics i composicions que més endavant veurem desenvolupades per la pintura internacional valenciana representada en l'obrador de Pere Nicolau.^{[18](#)} Això suposaria que Pere Nicolau aprengué l'ofici dins les formes italogòtiques. La confirmació d'aquesta hipòtesi hauria de contemplar la possibilitat que Pere Nicolau fóra molt jove en arribar a València i que aprenguera les formes internacionals juntament amb Starnina i Marçal de Sas.^{[19](#)}

La segona hipòtesi hauria de suposar la presència de Pere Nicolau a València des d'abans de 1370. Segons José i Pitarch, en aquestes dates no existia cap taller consolidat de retaules a la ciutat de València i era normal la importació d'obres des del Principat i Itàlia, detectades gràcies a un grup d'obres que encara es conserven.^{[20](#)} De fet, hi trobem connexions amb pintors de retaules com Francesc Serra II, documentat a València en 1379, i Llorenç Saragossà, des del 1374, ambdós identificats com el «mestre de Vilafermosa».^{[21](#)}